

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Κ. ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΥ

Ἐπιμελητοῦ Α΄ Ἑδρας Λατινικῆς Φιλολογίας

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗΣ ΑΞΙΑΣ ΕΙΣ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ
ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΡΩΜΑ·Τ·ΚΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ ΘΡΙΑΜΒΩΝ

Ἡ ἔρευνα τῶν λατινικῶν κειμένων εἶναι πλουσία εἰς ὑλικὸν αὐτοθαυμασμοῦ διὰ πράξεις ρώμης καὶ μεγαλείου κατὰ τὴν διάρκειαν σκληρῶν μαχῶν καὶ μακροχρονίων πολέμων. Εἶναι ἰδιαιτέρως αἰσθητὴ εἰς τὸν ἀναγνώστην τῆς λατινικῆς γραμματείας ἡ ὑπερρφάνεια -ὄχι πάντοτε βεβαίως μετὰ σεμνότητος καὶ μετριοφροσύνης ἐκφραζομένη¹- διὰ τὰ στρατιωτικὰ ἐπιτεύγματα τοῦ λαοῦ. Ἡ μελέτη ἐπὶ τῶν ὑπαρχουσῶν μαρτυριῶν μὲ ὠδήγησεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὠρισμένοι ἐξ αὐτῶν διαγράφονται περισσότερο ἐνδεικτικαὶ καὶ ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικαὶ τοῦ τρόπου, καθ'ὃν ὁ Ρωμαῖος στρατιώτης ἡσθάνετο τὸ ἀληθὲς περιεχόμενον τοῦ ἠρωισμού καὶ τῆς προσωπικῆς θυσίας.

Μία ἐκ τῶν γενικῶν μαρτυριῶν τοῦ εἶδους αὐτοῦ εἶναι ἡ πασίγνωστος φράσις τοῦ Ἑννίου «*moribus antiquis res stat Romana virisque*»². Αὐτὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἐπιπέδου ἀξιολογήσεως τῶν ἀρχαίων ἡθῶν καὶ τῶν ἡρώων προβάλλει τὴν πεποίθησιν ὅχι ἀπλῶς τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ τῆς δυναμικῆς ἐπιβολῆς καὶ συνεχοῦς προωθήσεως τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ στηριζομένου ἐπὶ μιᾷ παραδοσιακῇ ὑποδομῇ. Ὑπ'αὐτὸ τὸ πρῖσμα ἐξεταζόμενον τὸ ρῆμα «*stat*» δηλοῖ ὄχι ἀπλῶς τὴν ἄχρωμον διατήρησιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιβλητικὴν συνέχειαν³ καί, κατ'ἀκολουθίαν, προσλαμβάνει δημιουργικὴν καὶ δυναμικὴν πνοήν. Οἱ ἄνδρες - ἥρωες μετὰ τῶν ἀρχαίων ρωμαϊκῶν ἡθῶν εἶναι τὸ αἰώνιον στοιχεῖον ἀνανεώσεως καὶ ἐπιβολῆς, πρότυπον τῆς ἱστορίας καὶ ἀντικείμενον τῆς καθ' ἡμέραν ἐμπειρίας, παρορμητικῆς ἀνάμνησις, ἀλλὰ καὶ παιδευτικὸν προῖον ζωῆς αἰσθήσεως.

1. Βλ. Cic. Tusc. I. 1,2, Quint. XII. 2.29 κ. ἐξ.: πβ. Νικ. Κ. Πετροχείλου, Roman Attitudes to the Greeks (Ἀθήναι, 1974), σελ. 94.

2. Ann. 500, Vahlen².

3. Βλ. C. T. Lewis and C. Short, A Latin Dictionary, λ. *sto*, σελ. 1762, col. 2.

Δευτέρα μαρτυρία ὑπάρχει εἰς τὸ κείμενον τοῦ ἱστορικοῦ Σαλλουστίου¹, ἔνθα ὁ Gaius Marius ἀγορεύει ἐνώπιον τοῦ πλήθους. Ὁ Ρωμαῖος στρατηγὸς κατηγορεῖται ὑπὸ τῶν πολιτικῶν τοῦ ἀντιπάλου ὅτι ἔχει ἀξέστους τρόπους συμπεριφορᾶς², διότι εἶναι εἰς τὴν οὐσίαν ἀνίκανος νὰ παραθέσῃ ἐν εὐπρεπὲς καὶ ἀνάλογον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς κοσμικῆς κοινωνίας δεῖπνον καὶ διότι δὲν συντηρεῖ πολυτελῶς μαγείρους καὶ ἡθοποιούς³. Ἡ κατηγορία, παρ' ὅλον ὅτι οὐχὶ εὐκαταφρόνητος διὰ τὰ δεδομένα μιᾶς ἀπαιτητικῆς ἀστικῆς πραγματικότητος, γίνεται ἀσμένως ἀποδεκτὴ ὑπὸ τοῦ σκληροτραχήλου νικητοῦ τῶν Κίμβρων καὶ Τευτόνων⁴. Ἡ «δικαιολογία» τοῦ ἐκφράζει τὸ ἀνυποχώρητον στρατιωτικὸν πνεῦμα τῆς Ρώμης, τὸ ὅποιον, ὅσον καὶ ἂν ἡ σύγχρονος ἀγγλικὴ κουλτοῦρα θὰ ἐχαρakterίριζε μετὰ ἱκανῆς σκωπτικῆς διαθέσεως ὡς «out of date» διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ τέλους τοῦ δευτέρου π. Χ. αἰῶνος, δὲν παύει νὰ ἀπηχῇ ἔνθερμον καὶ ἐν πολλοῖς συγκινοῦσαν προσκόλλησιν πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ «mos maiorum» καὶ ὅπωςδῆποτε νὰ ἐκπροσωπῇ μίαν - μικράν, ἔστω - μερίδα τῆς στρατιωτικῆς πραγματικότητος τῆς συγχρόνου τοῦ Ρώμης. Εὐχαρίστως ἐπομένως ἐκθέτει εἰς τὴν ὁμιλίαν τοῦ τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα

1. Jug. LXXXV. 39-41: «Sordidum me et incultis moribus aiunt, quia parum scite convivium exorao neque histrionem ullum neque pluris preti cocom quam vilicium habeo. Quae mihi lubet confiteri, Quirites. Nam ex parente meo et ex aliis sanctis viris ita accepi: munditias mulieribus, laborem viris convenire, omnibusque bonis oportere plus gloriae quam divitiarum esse; arma, non supellectilem decori esse. Quin ergo quod iuvat, quod cerum aestumant, id semper faciant: ament, potent; ubi adulescentiam habuere ibi senectutem agant, in conviviis, dediti ventri et turpissumae parti corporis. Sudorem, pulverem et alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis iucundiora sunt».

2. Ὁ Erich Koestermann, C. Sallustius Crispus-Bellum Iugurthinum ((Heidelberg, 1971), σελ. 309, σχολιάζων ἐν προκειμένῳ τὸν ὁμιλητὴν κάμνει λόγον περὶ «συμπλέγματος κατωτερότητος» (=Minderwertigkeitskomplexe), τὸ ὅποιον ἱκανοποιεῖτο, κατὰ τινὰ τρόπον, διὰ τῆς προσκολλήσεως εἰς τὰ ἐπιτασσόμενα ὑπὸ τοῦ «mos maiorum». Ὁ χαρακτηρισμὸς δὲν νομίζω ὅτι εὐσταθεῖ ἐκ τοῦ κειμένου: Αἱ λέξεις sordidum καὶ incultis moribus (α ὁ τ. LXXXV. 39) προτάσσονται, ἐνθ' ἂν κατεβάλλετο προσπάθεια νὰ ἀποσιωπηθοῦν· ἀντιθέτως ἡ lubet (α ὁ τ.) καὶ ἡ πειστικὴ ἀπαρίθμησις τῶν πατρῶν διδαγμάτων εἶναι ἐνδείξεις ὑπερηφανείας περισσώτερον ἢ αἰχμαῖ οἰουδῆποτε συμπλέγματος.

3. Εἰς τὴν συνῆθειαν τῶν Ρωμαίων νὰ ἐνοικιάζουν γελωτοποιούς καὶ χορευτὰς πρὸς διασκεδάσιν ἀναφέρεται ὁ L. Watkiss, Bellum Iugurthinum (London, 1971), σελ. 308, σ. 39. Ἐπὶ τῶν ρωμαϊκῶν διασκεδάσεων καὶ τῶν λαμβανόντων μέρος εἰς αὐτάς βλ. Plin. Ep. IX. 17, Juv. Sat. 2. 162-4, Mart. V. 78. 26-8 καὶ J. Carcopino, Daily Life in Ancient Rome (Peng. Books, 1941; repr. 1970), σελ. 295.

4. Διὰ μίαν σύντομον ἄλλα περιεκτικὴν ἀναφορὰν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς περιόδου ταύτης βλ. M. Rostovtzeff, Rome (London, etc., 1960), σελ. 106 κ. ἐξ.

τὸν ὥθουν εἰς πρόθυμον ἀποδοχὴν τῶν κατηγοριῶν. Κατ' ἀρχὴν πιστεύει ὅτι ὁ πατὴρ του συνεβούλευεν ὀρθῶς, ὅταν τοῦ ἐδίδασκε μετ' ἄλλων ἑναρέτων ἀνδρῶν ὅτι ἡ κομψότης ἀρμόζει εἰς τὰς γυναῖκας καὶ ὁ μόχθος εἰς τοὺς ἀνδρας καὶ ὅτι πάντες οἱ ἑνάρετοι ὤφειλον νὰ ἔχουν περισσοτέραν φήμην καὶ ὀλιγώτερα πλούτη, ἦσαν δὲ τὰ ὅπλα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα προσέδιδον τιμὴν εἰς τὸν ἔχοντα καὶ ὄχι ἡ πολυτελὴς ἐπίπλωσις. Οἱ ἀντίπαλοί του δύνανται νὰ κάμνουν ὅ,τι τοὺς εὐχαριστεῖ, ἐφ' ὅσον ἰδιαίτερος ἀρέσκονται εἰς τὴν μέθην, τὰ συμπόσια, τοὺς ἔρωτας καὶ τὴν πληθωρικὴν ἱκανοποίησιν τῶν εὐτελεστέρων μερῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ὁ ἴδιος, ὡς ἀνυποχώρητος στρατιωτικὴ συνείδησις, δὲν θὰ παύσῃ νὰ τέρπεται ἐκ τοῦ ἰδρώτος, τῆς κόνεως καὶ τῆς πολεμικῆς ζωῆς.

Μία τρίτη μαρτυρία παρέχεται ὑπὸ τοῦ κειμένου τοῦ ἱστορικοῦ Τίτου Λιβίου¹. Πρόκειται περὶ τῆς συγκινοῦσης ὁμιλίας τοῦ σαβινικῆς καταγωγῆς στρατιώτου Σπουρίου Λιγκουστίνου, ἡ ὁποία μόνη τῆς ἐκφράζει περισσότερα ἴσως ἀπὸ ὅσα πολλὰ ἱστορικὰ ἐγγεγρήδια. Μὲ δωρικὴν λιτότητα ὕφους ὁ Ρωμαῖος στρατιώτης ἐκθέτει ἐνώπιον τοῦ λαοῦ τὰ τῆς ζωῆς του: Ὅμιλεῖ περὶ τῆς πενίας του, τῆς πτωχῆς ἀλλὰ τιμίας συζύγου του, τῶν ὀκτὼ τέκνων του καὶ τέλος περὶ τῆς ἀτομικῆς του ἱστορίας. Εἶχεν ὑπηρετήσει ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης ἐναντίον τοῦ βασιλέως Φιλίππου τοῦ Ε' τῆς Μακεδονίας, διὰ τὴν προσωπικὴν του ἀνδρείαν δὲ ἔλαβε προαγωγὴν ὑπὸ τοῦ Τίτου Φλαμίνιου. Εὐθὺς μετὰ τὴν ἦτταν τοῦ Φιλίππου καὶ τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς Ἰταλίαν ἀναχωρεῖ καὶ πάλιν ἐθελοντικῶς τῷ 195 π.Χ. διὰ τὴν Ἰσπανίαν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ὑπάτου Marcus Porcius², ὅπου καὶ πάλιν διακρίνεται. Διὰ τρίτην φορὰν στρατεύεται ἐθελοντικῶς ἐναντίον τῶν Αἰτωλῶν καὶ τοῦ Βασιλέως Ἀντιόχου τῷ 191 π.Χ.³, ἡ δὲ ἀνδρεία του ἐξαίρεται ὁμοίως. Παρὰ τὸ ὅτι συμμετέσχεν εἰς δύο ἐτήσιας ἐκστρατείας, ἐξεστράτευσεν καὶ πάλιν δις εἰς Ἰσπανίαν, προήχθη τετράκις, ἐβραβεύθη εἰς τριάκοντα τέσσαρας περιπτώσεις δι' ἀνδρείαν, ὑπηρετήσεν ἐπὶ εἴκοσι καὶ δύο ἔτη εἰς τὸ στράτευμα, ἦτο ὑπερπεντηκοντούτης καὶ ἤδη τέσσαρα τέκνα του ὑπηρετοῦν εἰς τὸν ρωμαϊκὸν στρατὸν, οὐδόλως ἐπεθύμει νὰ ἀποστρατευθῇ, ἦτο δὲ ἔτοιμος νὰ ὑπηρετήσῃ ὑπὸ οἰονδήποτε βαθμὸν καὶ νὰ προσφέρῃ καὶ πάλιν τὸ μέγιστον τῆς προσωπικῆς του εὐνυχίας ἀνευ οἰασδήποτε ἀπαιτήσεως δι' οἰανδήποτε διάκρισιν. Τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀπέριτον ὕφος ἐνὸς ἀνυποχωρήτου εἰς τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν ἀγρότου τοῦ Λατίου προβάλλεται ἐνταῦθα μὲ ὅλως ἰδιαίτεραν ἔμφασιν καὶ στρατιωτικὴν μονολιθικότητα.

1. Liv. XLII. 34.

2. Πβ. αὐτ. XXXIII. 42. 7 καὶ 43.

3. Πβ. αὐτ. XXXVI. 1 κ.εξ.

Τετάρτη τέλος μαρτυρία εὑρίσκεται καὶ πάλιν εἰς τὸ κείμενον τοῦ Τίτου Λιβίου¹. Ἡ «memorabilis et digna oratio» τοῦ Aemilius Paullus ἐκφράζει μίαν ἄλλην πλευρὰν τοῦ στρατιωτικοῦ πνεύματος τῶν Ρωμαίων. Εἰς μίαν δραματικὴν σύνθεσιν τύχης καὶ ἀτυχίας, θριάμβου καὶ σκιάς θανάτου ὁ Ρωμαῖος ὑπατος ὑπενθυμίζει μὲ τραγικὴν ἡρεμίαν ὄχι μόνον τὴν προσωπικὴν του νίκην κατὰ τοῦ Περσέως, ἀλλὰ καὶ τὴν φυσικὴν ψυχικὴν του ὁδύνην ἐκ τῆς ἀπωλείας τῶν δύο τέκνων του. Μὲ μεγαλειώδη ἀπλότητα παραθέτει τὰ γεγονότα τῆς θριαμβικῆς του πορείας καὶ μὲ ἐνσυνείδητον διαίσθησιν περὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἄπτεται τοῦ θέματος τῆς Νεμέσεως², ἡ ὁποία, κατ'ἀναπόδραστον ἀνάγκην, ἐπισκέπτεται τοὺς εὐτυχεῖς. Ἡ πιθανότης προσβολῆς τοῦ κράτους ὑπὸ τῆς ἀντιθέτου μοίρας ὑπῆρξε πρῶτον καὶ κύριον μέλημά του. Ὁ δὲ θάνατος τῶν τέκνων του κατέστη ἐξιλαστήριος πράξις εἰς τὴν συνείδησίν του. Τὸ κράτος διεσώθη διὰ τοῦ ὀλέθρου τῆς οἰκογενείας του, εἰς δὲ τὸν νικητὴν τῆς Πύδνης ἐξησφαλίσθη ψυχικὴ ἰσορροπία καὶ ἡρεμία. Ἡρεμία δι' ὁδύνης. Ἡ σύνθεσις τῶν ἀντιθέτων ἐπικαλεῖται τὴν λογικὴν τοῦ παραλόγου, διὰ νὰ γίνῃ κατανοητὴ καὶ ἀνθρωπίνως δεκτὴ.

Ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα προσεπάθησε δι' ὅλων τῶν εἰς τὴν διάθεσίν της μαρτυριῶν νὰ ἐπισημάνῃ τὸ μυστικὸν τῆς σταθερᾶς στρατιωτικῆς ὑπεροχῆς τῶν Ρωμαίων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τοῦ imperium Romanum. Ὁ Adcock παρετήρησεν ὅτι «ἡ τέχνη τοῦ πολέμου ὑπὸ τὸ καθεστῶς τῆς δημοκρατίας ἤτο τι ἀνήκον εἰς τὴν Ρώμην, ἐν φυτόν, τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη εἰς τὸ ρωμαϊκὸν ἔδαφος καὶ ἀπῆτει τάλαντον καὶ οὐχὶ μεγαλοφυΐαν πρὸς ἐξέλιξιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς μεσουρανήσεώς του κατάρθωσε νὰ παραγάγῃ ἓνα στρατιώτην μεγαλύτερον ἀπὸ τὸ ἴδιον τὸ φυτόν, ἓνα στρατιώτην, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπῆρχεν ἡ ἀνάμειξις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς θελήσεως ἢ διακρίνουσα τὴν μεγαλοφυΐαν ἀπὸ τὸ τάλαντον»³. Ὁ ἴδιος ὑπεγράμμισεν ὅτι μέχρι τοῦ τέλους τοῦ δευτέρου καρχηδονιακοῦ πολέμου («δὲν δυνάμεθα νὰ ἀνακαλύψωμεν ἀκριβῶς ποῦ ἔγκειται ἡ ἀξία τῶν Ρωμαίων στρατηγῶν»⁴, ὁ δὲ Meiklejohn ἀναφερόμενος εἰς τὰ ρωμαϊκὰ σφάλματα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πρώτου καρχηδονιακοῦ πολέμου παρατηρεῖ ὅτι πρόκειται περὶ «ένος καταλόγου ζοφερῶν ἀπωλείων ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ στρατηγικῆς ἀνικανότητος» καὶ ἐξηγεῖ τὴν «ἐκπληκτικὴν» ρωμαϊκὴν νίκην ὥς, κατὰ

1. Αὐτ. XLV. 41.

2. Βλ. Νικ. Κ. Πετροχείλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 115.

3. F. E. Adcock, *The Roman Art of War Under the Republic* (Cambridge, Mass., 1940), σελ. 124.

4. F. E. Adcock, αὐτ., σελ. 108.

τὸ μέγιστον ποσοστόν, ἀποτέλεσμα τῆς ἀνεπαρκείας τῶν Καρχηδονίων στρατηγῶν¹.

Νομίζω ὅτι ἡ πλέον προσφυῆς ἐξηγήσις τῶν στρατιωτικῶν ἐπιτυχιῶν τῶν Ρωμαίων θά ἦτο ἡ ἀπόδοσις τῶν ἐπιτυχιῶν τούτων εἰς τὴν χαρκτηριστικὴν ψυχρὰν ἐμμονὴν τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ εἰς τὰς στρατιωτικὰς του παραδόσεις καὶ τὴν ἐλπίδα τῆς τελικῆς νίκης. Ὁ Adcock παρετήρησεν ἐπιτυχῶς ὅτι «αἱ στρατιωτικαὶ ἀρεταὶ τῆς Ρώμης ἦσαν ἡ ἐπιμονὴ καὶ τὸ ψυχρὸν πείσμα μᾶλλον ἢ ἡ ταχεῖα ἐκτέλεσις ἐπιθέσεως»² καὶ ὅτι «οἱ στρατοὶ τῶν Ρωμαίων ὀργανοῦντο κατ'αὐτὸν τὸν τρόπον, ὥστε νὰ εἴπουν τὴν τελευταίαν λέξιν καὶ ὄχι νὰ καταστήσουν τὴν πρώτην ἀποφασιστικῆς σημασίας»³. Τὰ στοιχεῖα τῆς «ἐπιμονῆς» καὶ τοῦ «πείσματος» δυνατόν νὰ θεωρηθοῦν ὡς συνθετικὰ τῆς βαθυτέρας οὐσίας τοῦ Ρωμαίου πολίτου, ἀλλὰ καί, ἀπὸ πλευρᾶς καθαρῶς πρακτικῆς σημασίας, ὡς βασιζόμενα ἐπὶ μιᾷ ἀρχαιοτάτης ὑποδομῇ ἡρωικῶν μύθων, τὸ πνεῦμα τῶν ὁποίων ἦτο πάντοτε ὅτι οἱ πρόγονοι τῶν Ρωμαίων κατήγαγον περιφανεῖς νίκας, τοῦλάχιστον εἰς τὴν τελικὴν ἐνθεῖαν, καὶ ἐμπράκτως ἀπέδειξαν τὴν ἀξίαν των παρὰ τὰς ὑπερανθρώπους δυσχερείας. Δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν τὴν ἀπόλυτον πεποίθησιν τοῦ Ρωμαίου στρατιώτου εἰς τὸ ἐπαναληπτικὸν φαινόμενον τῶν ἱστορικῶν δεδομένων. Κατ'αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ἐπανάληψις τοῦ εὐτυχοῦς πολεμικοῦ ἀποτελέσματος καθίστατο διὰ τὸν Ρωμαῖον ἀναπόδραστος ἱστορικὴ ἀναγκαιότης, φυσικὸν γεγονὸς τῆς συντόμου ζωῆς του. Ἡ ἐντύπωσις αὕτη τοῦ ἱστορικῶς ἀναποφεύκτου ὑπῆρξε, κατὰ τὴν γνώμην μου, καὶ αἰτία τῆς ρεαλιστικοποιήσεως αὐτοῦ τοῦ πολέμου, ὁ ὁποῖος ἐστερήθη οἰουδήποτε ρωμαντικοῦ ἢ πνευματικοῦ περιεχομένου. Παρατηρήθη εὐστόχως ὅτι ὁ πόλεμος ἐγένετο διὰ τὸν Ρωμαῖον «ἐργασία, διὰ τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς ὁποίας οὗτος διέθετε μίαν σταθεράν, πείσμονα, προσφυῆ καὶ παιδαγωγικῶς ἡλεγμένην ἐπίδοσιν»⁴. «Οἱ ρωμαῖοὶ πόλεμοι δὲν εἶναι προῖον μεγαλοφυοῦς ἐμπνεύσεως», τονίζει ὁ Adcock· «προεχώρουν πολλάκις σκοντάπτοντες, κάποτε ὀλισθαίνοντες, ἀλλὰ πάντως ἐφθάνον· κατηυθύνοντο ὄχι τόσον ὑπὸ τῆς εὐφύιας ὅσον ὑπὸ τοῦ ἐνστίκτου, ἀλλὰ δὲν ἦσαν ἀνόητοι»⁵. Εἶναι εὐνόητον ὅτι εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ πολέμου ἡ ἐπικὴ ἀνάμνησις, ἐν ἄλλοις λόγοις ἢ μυθικῇ

1. K. W. Meiklejohn, «Roman Strategy and Tactics from 509 to 202 B.C.» (cont.), *Greece & Rome* 8(1938), σελ. 8 κ.εξ.

2. F. E. Adcock, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 83.

3. Αὐτόθι.

4. F. E. Adcock, αὐτόθι.

5. Αὐτόθι.

παράδοσις περὶ ἐπικῶν κατορθωμάτων τῆς Ρώμης, ἢ το στοιχεῖον πρακτικῶς ἀπαραίτητον. Καὶ τοῦτο διότι ἡ παράδοσις αὕτη ἐπέτρεπεν εἰς τὸν Ρωμαῖον στρατιώτην νὰ ἀποδύεται εἰς συνεχεῖς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις παρὰ τὰς ἀτυχίας. Ἡ μόνη προϋπόθεσις, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ἀπαιτεῖτο διὰ τὴν πείσμονα ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, ἦτο ἡ ἐντιμος διεξαγωγή τοῦτου. Ὁ Πλούταρχος παρουσιάζει τὸν Κάμιλλον ὑπογραμμίζοντα «ὥς χαλεπὸν μὲν ἐστὶ πόλεμος καὶ διὰ πολλῆς ἀδικίας καὶ βιαιῶν περαινόμενος ἔργων, εἰσὶ δὲ καὶ πολέμων ὅμως τινὲς νόμοι τοῖς ἀγαθοῖς ἀνδράσι, καὶ τὸ νικᾶν οὐχ οὕτω διωκτέον, ὥστε μὴ φεύγειν τὰς ἐκ κακῶν καὶ ἀσεβῶν ἔργων χάριτας»¹. Ἡ ἠθικοποίησις αὕτη τοῦ πολέμου συγκεκριμένη νοποιεῖ τὴν ὑποδομήν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀναμένεται νὰ προέρχωνται οἱ Ρωμαῖοι στρατιῶται. Τὸ ἠθικόν των περιβλημα πρέπει, ἐν ἄλλοις λόγοις, νὰ περιέχῃ ἀρετὰς ὁμοίας πρὸς τὰς ἐκτεθεῖσας ἤδη ἀνωτέρω εἰς τὰς σχετικὰς ἱστορικὰς μαρτυρίας: πρόθυμον ἀποδοχὴν τοῦ μόχθου τοῦ στρατοπέδου καὶ ἐμφανὴ ἀδιαφορίαν διὰ πᾶσαν κοσμικὴν ἐμφάνισιν καὶ ἐπίδειξιν· στρατιωτικὴν μονολιθικότητα, ἐντὸς τῆς ὁποίας συντρίβεται πᾶσα προσωπικὴ φιλοδοξία· δραματικὴν ἡρεμίαν καὶ εὐάρεστον ἀποδοχὴν μιᾶς μοίρας εὐνοϊκῆς διὰ τὸ ἔθνος, ἀλλὰ καταστρεπτικῆς διὰ τὸ ἄτομον, οἰονδήποτε καὶ ἂν εἶναι τοῦτο. Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἠθικοῦ ὑπεδάφους κατέστη δυνατὴ ἡ ὑποκειμενικὴ διαμόρφωσις τῶν ἀρετῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ², ἰδιαιτάτα δὲ τῆς *fides Romana*³, τῆς *gravitas* καὶ *majestas*⁴, τῆς *justitia*⁵ καὶ *pietas*⁶, αἱ ὁποῖαι διαμορφώνουν τύπον ἀνθρώπου δυνάμενον νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν ἀρχαίων ἡθῶν καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τοὺς δραματισμοὺς τοῦ Ἐννίου⁷.

1. Πλουτ. Κάμ. Χ. 3-4.

2. Βλ. Νικ. Κ. Πετροχείλου, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 55.

3. Ἐπὶ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ εὐρήματος ἀργυροῦ στατήρος ἐκ Λοκρῶν, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει μίαν γυναικεῖαν μορφήν ὀνομαζομένην ΡΩΜΑ καὶ μίαν ἄλλην, ἡ ὁποία φέρει τὸ ὄνομα ΠΙΣΤΙΣ καὶ στεφανώνει τὴν πρώτην, βλ. B. Forte, *Greek Sentiment Toward Rome and the Romans* (diss. microf. Ann Arbor Univ., 1962), σελ. 6· διὰ τὴν ταυτότητα τῶν ἐννοιῶν «*pistis Romaia*» καὶ «*fides Romana*» βλ. R. Heinze, «*Fides*», *Hermes* 64(1929), σελ. 164, σ. 2· διὰ τὰς δευτερευούσας σημασίας τῆς πίστεως, ἐμπιστοσύνης καὶ δικαιοσύνης βλ. αὐτ. σσ. 143, 164.

4. Βλ. G. Dumézil, «*Majestas et gravitas*», *R. Ph.* 26 (1952), σσ. 7-28.

5. Ἡ ρωμαϊκὴ θέσις ἐναντὶ τοῦ ἱατροῦ τοῦ βασιλέως Πύρρου, ὁ ὁποῖος ὑπεσχέθη εἰς τοὺς ἐχθροὺς τῆς πατρίδος του νὰ φονεύσῃ τὸν κύριόν του (Πλουτ. Πύρρ. XXI. 1 κ.ἐξ., *Liv. Per. XIII, Sen. Epist. CXX. 6, Flor. I. 13. 16-23, Gell. N. A. III. 8. 1-8*) εἶναι ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικῇ.

6. Πβ. *Liv. XLIV. 1. 11.*

7. *Ann. 500, Vahlen*². πβ. σελ. 896.

Ὡς παρετήρησεν ὁ Kidd¹, «ἡ Ρώμη ὑπῆρξε μία κοινότης ἀγροτῶν-στρατιωτῶν μὲ ἰσχυρὰν αἴσθησιν πατριωτισμοῦ». Σκληρὰ στρατιωτικὴ ἐκπαίδευσις² καὶ φοβερὰ πειθαρχία³ ἦσαν τὰ κύρια στοιχεῖα μιᾶς ἀξίας στρατιωτικῆς σταδιοδρομίας. Ἐμπνεόμενος ὑπὸ τῆς μυθικοῖστορικῆς μαρτυρίας περὶ σταθερᾶς ἀνανεώσεως τῆς παρακαταθήκης τῶν γενναίων, οἱ ὅποιοι ἀγογγύστως ὑφίσταντο οἰανδήποτε κακουχίαν διὰ τὸ καλὸν τῆς κοινότητος, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐνὸς δράματος ὀδηγοῦντος πρὸς τὴν δόξαν⁴ ὁ ρωμαϊκὸς στρατὸς ἐπέτυχε τὸ ἀήττητον καὶ κατέστη μέτοχος ἀδιαβλήτου φήμης.

Ὁ ἱστορικὸς Πολύβιος ἀναφέρει εἰς τὸ κείμενόν του ὠρισμένα στοιχεῖα, τὰ ὅποια θεωρεῖ ὡς δικαιολογοῦντα τὴν στρατιωτικὴν ὑπεροχὴν τῶν Ῥωμαίων. Συγκεκριμένως παρατηρεῖ ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι «καλῶς ... καὶ τοὺς νέους ἐκκαλοῦνται πρὸς τὸ κινδυνεύειν»⁵, ὑπογραμμίζει δὲ ὅτι αἰσχυρᾶς οὔσης καὶ ἀπαραιτήτου τῆς τιμωρίας ἀδιάπτωτα γίνεται παρ' αὐτοῖς τὰ κατὰ τὰς νυκτερινὰς φυλακὰς»⁶ καὶ ἐπαναλαμβάνει ὀλίγον ὕστερον ὅτι «τοιαύτης δ' ἐπιμελείας οὔσης καὶ σπουδῆς περὶ τε τὰς τιμὰς καὶ τιμωρίας τὰς ἐν τοῖς στρατοπέδοις, εἰκότως καὶ τὰ τέλη τῶν πολεμικῶν πράξεων ἐπιτυχὴ καὶ λαμπρὰ γίνεται δι' αὐτῶν»⁷. Ἐξ ἄλλου κατὰ τὰς πολεμικὰς συγκρούσεις δὲν παραλείπει νὰ τονίσῃ ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἐπίστευον

1. D. A. Kidd, *Roman Attitudes to Education* (Christchurch, New Zealand, 1958), σελ. 8.

2. Διὰ τὰς φροντίδας, τὰς ὁποίας ἔλαβεν ὁ Κάτων ὁ Πρεσβύτερος πρὸς ἐκπαίδευσιν τοῦ υἱοῦ του, βλ. Πλουτ. Κ ά τ. XX. 2 κ. ἐξ.· βλ. ἐπίσης D. A. Kidd, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 8-9.

3. Βλ. Sall. Cat. VII. 4-5· ἐπὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς ρωμαϊκῆς πειθαρχίας βλ. Liv. XXVI. 49. 14, XLIV. 1. 5, XLV. 35.6, Ἀπ. Λι β. 17. 115, Suet. Aug. 24.1 κ. ἐξ. Tib. 19. Ἐπὶ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ Κάτωνος καὶ Νασικᾶ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς Καρχηδόνης μὲ σκοπὸν τὴν διασφάλισιν τῆς ρωμαϊκῆς πειθαρχίας, βλ. Ἀπ. Λι β. 69 καὶ T. Frank, *Roman Imperialism* (New York, 1914), σελ. 234. Εἶναι ὡσαύτως χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐκθῆλυνσις, νοουμένη ὡς κάμψις τοῦ πνεύματος τῆς στρατιωτικῆς πειθαρχίας λόγῳ μακρᾶς περιόδου εἰρήνης, ἀναφέρεται ὡς μία ἐκ τῶν αἰτιῶν τοῦ μετὰ τῆς Γαλματίας πολέμου κατὰ τὸ 157-6 π. Χ. (Πολυβ. XXXII. 13. 1 κ. ἐξ.). Ὁ Adcock (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 16) παρατηρεῖ ὅτι «ὅταν οἱ Ῥωμαῖοι ἠτάντο, τὰ σφάλματα ἡμέσως ἀνεζητοῦντο εἰς τὴν πειθαρχίαν τῶν στρατιωτῶν, οἱ δὲ περισσότερον ἱκανοὶ στρατηγοὶ παρουσιάζοντο ἀπρόθυμοι νὰ μεταβάλουν τὴν τύχην, μέχρις οὗτο ἡ παλαιὰ ἐκ τῆς αὐστηρᾶς πειθαρχίας προερχομένη ἐμπιστοσύνη ἤθελεν ἀποκατασταθῇ πλήρως».

4. Πιβ. Πολυβ. VI. 53. 9-10, 54. 1-3.

5. Αὐτ. VI. 39. 1 κ. ἐξ.

6. Αὐτ. VI. 37. 6.

7. Αὐτ. VI. 39. 11.

«τῷ τῆς συντάξεως ἀκριβεῖ καὶ τῷ καθοπλισμῷ»¹ καί, ὅταν ἀντιμετώπιζον τοὺς Καρχηδονίους, «οὐτ' εἴκειν οἱοί τ' ἦσαν εὐτ' ἐκχωρεῖν τῶν ὑπαίθρων»², ἡ δὲ ἔντιμος θέσις τῶν ἐναντι τοῦ πολέμου ἐν γένει ἰδιαιτέρως ἐπαινεῖται ὑπὸ τοῦ Ἑλληνος ἱστορικοῦ³. Ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ τῆς πολεμικῆς πράξεως, ὡς αὕτη ἐτίθετο εἰς ἐνέργειαν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, ἦσαν, κατὰ τὸν Πολύβιον πάντοτε, τὸ «μεγαλόψυχον» καὶ «παράβολον»⁴, ἡ «τόλμα» καὶ ἡ «βία»⁵, διὰ τῶν ὁποίων πολλάκις «μεγάλους ἐλαττώμασι περιπίπτουσιν»⁶.

Πάντα ὅμως τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα, ὅσον καὶ ἂν εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἀξιοπρόσεκτα καὶ ἀναμφισβήτητοι συννάκις συντελεσται νίκης, ἰδιαίτατα εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀρχαίαν ρωμαϊκὴν ἱστορίαν⁷, δὲν δύνανται, κατὰ τὴν γνώμην μου, νὰ ἐρμηνεύσουν κατ' ἀποκλειστικότητα ἀλλεπαλλήλους νίκας τῶν ρωμαϊκῶν λεγεῶνων ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν, παρὰ τὰς ἀντιξόους περιστάσεις, λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ πόλεμοι ἤρχιζον κάποτε μὲ συντριπτικὰς ρωμαϊκὰς ἡττας, αἱ ὁποῖαι ἐστοίχιζον τρομακτικὰς ἀπωλείας ζωῆς ἀνθρωπίνης εἰς τὸν στρατὸν τῆς Ρώμης. Ἐν συμπεράσματι πιστεύω ὅτι ἡ ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου τῶν ρωμαϊκῶν στρατιωτικῶν θριάμβων ὀφείλει νὰ ἔχῃ διαχρονικὴν ἀξίαν καὶ νὰ βασίζεται ἐπὶ στοιχείων ἀναλλοιώτου ἠθικῆς ὑποδομῆς, ὡς αὐτὰ τὰ ὁποῖα τὸ παρὸν ἄρθρον προσεπάθησεν ἐν συντομίᾳ καὶ εἰς γενικὰς μόνον γραμμάς νὰ παρουσιάσῃ.

Summary

The basic reasons for the Roman military triumphs must be based on elements of an unaltered moral background. As such elements may be taken the prompt acceptance of the military camp fatigues, the obvious indifference to keeping up appearances in society, the military self-dedication, through which every personal ambition is naturally crushed, or the dramatic calm and stoic acceptance of a human destiny, which may appear favourable for a nation, but destructive for the individual.

1. Αὐτ. XV. 13. 2.

2. Αὐτ. IX. 3. 6.

3. Αὐτ. XIII. 3. 2 κ. ἐξ.· πβ. Νικ. Κ. Πετροχείλου, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 96 κ. ἐξ.

4. Αὐτ. I. 20. 11.

5. Αὐτ. I. 37. 10.

6. Αὐτόθι.

7. Διὰ τὴν ἀνέντιμον πολλάκις διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου ὑπὸ τῶν Ρωμαίων κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους βλ. Liv. XLII. 47. 7 καὶ Νικ. Κ. Πετροχείλου, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 58, 96.